İnvestisiyaların stimullaşdırılması siyasəti: onu necə gücləndirmək olar?

Azər Mehtiyev

Təqdimatın qısa məzmunu

- İnvestisiyalı əsaslı artım modelinə keçidin zəruriliyi
- 2000-2014-cü illər dövründə ölkədə investisiya fəallığının və investisiya proseslərinin xarakteristikası
- İnvestisiyaların stimullaşdırılmasına yönəlik dövlət siyasətinin çərçivələri
- Tövsiyələr

İnvestisiyalara münasibətdə 3 fərqli mərhələ

- I mərhələ: 1991-2004 - *investisiyanı haradan cəlb etməli?*
- II mərhələ: 2004-2014 – *dövlət investisiyalarını haraya yönəltməli*?
- III mərhələ: 2015 - ...

Ölkə iqtisadiyyatının investisiya potensialını necə artırmalı?

İnvestisiyaları necə cəlb etməli?

Resurslardan necə səmərəli istifadə etməli?

ÜDM-in real artım templərinin dəyişilməsi,
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə

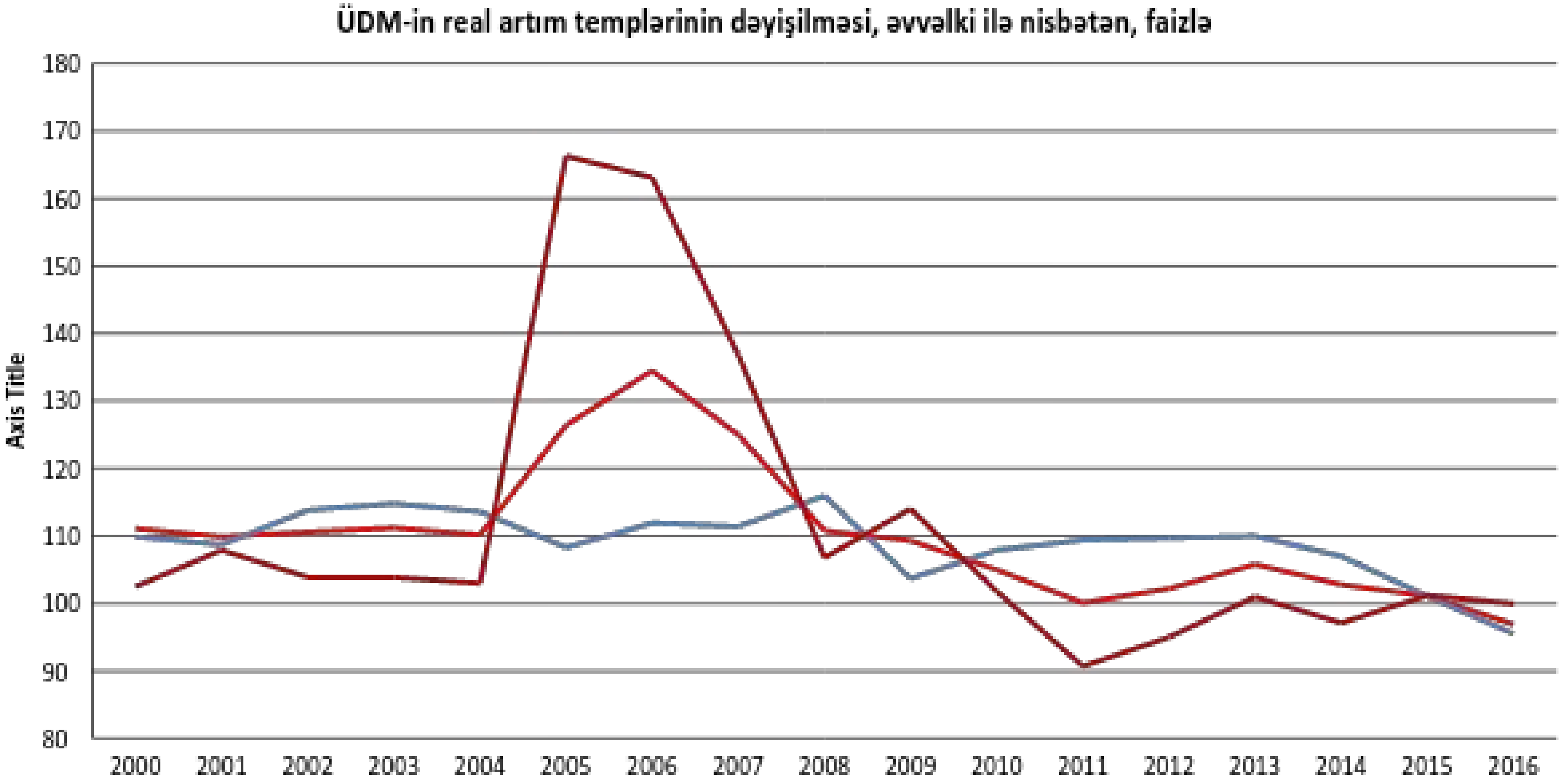

İndiki mərhələnin əsas çağırışları

- İnvestisiya əsaslı artım modelinə keçid
- daxili investisiyaların əsas mənbəyinin dövlət maliyyəsindən özəl sektorun üzərinə ötürülməsi
- dövlət investisiyalarının səmərəliliyinin (nəticəliliyinin artırılması) artırılmasl
- xarici birbaşa investisiyaların ölkənin emal sənayesi sahələrinə cəlb edilməsi

Hökumətin son addımları

- Sahibkarlıq fəaliyyətinin lisenziyalaşdırlması şrtlərinin asanlaşdırılması
- Sahibkarlıq sahəsində yoxlamaların dayandırılması (2 il müddətinə)
- İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi
- Daxili bazarın qorunması və yerli istehsalın stimullaşdırılması tədbirləri
- Qeyri-neft ixracının dəstəklənməsi (ixrac təşviqi, “made in Azerbaijan” brendinin xarici bazarlarda təşviqi və s.)
- Regionların investisiya reytinqi
- Beynəlxalq reytinqlərdə ölkənin mövqeyinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər planı

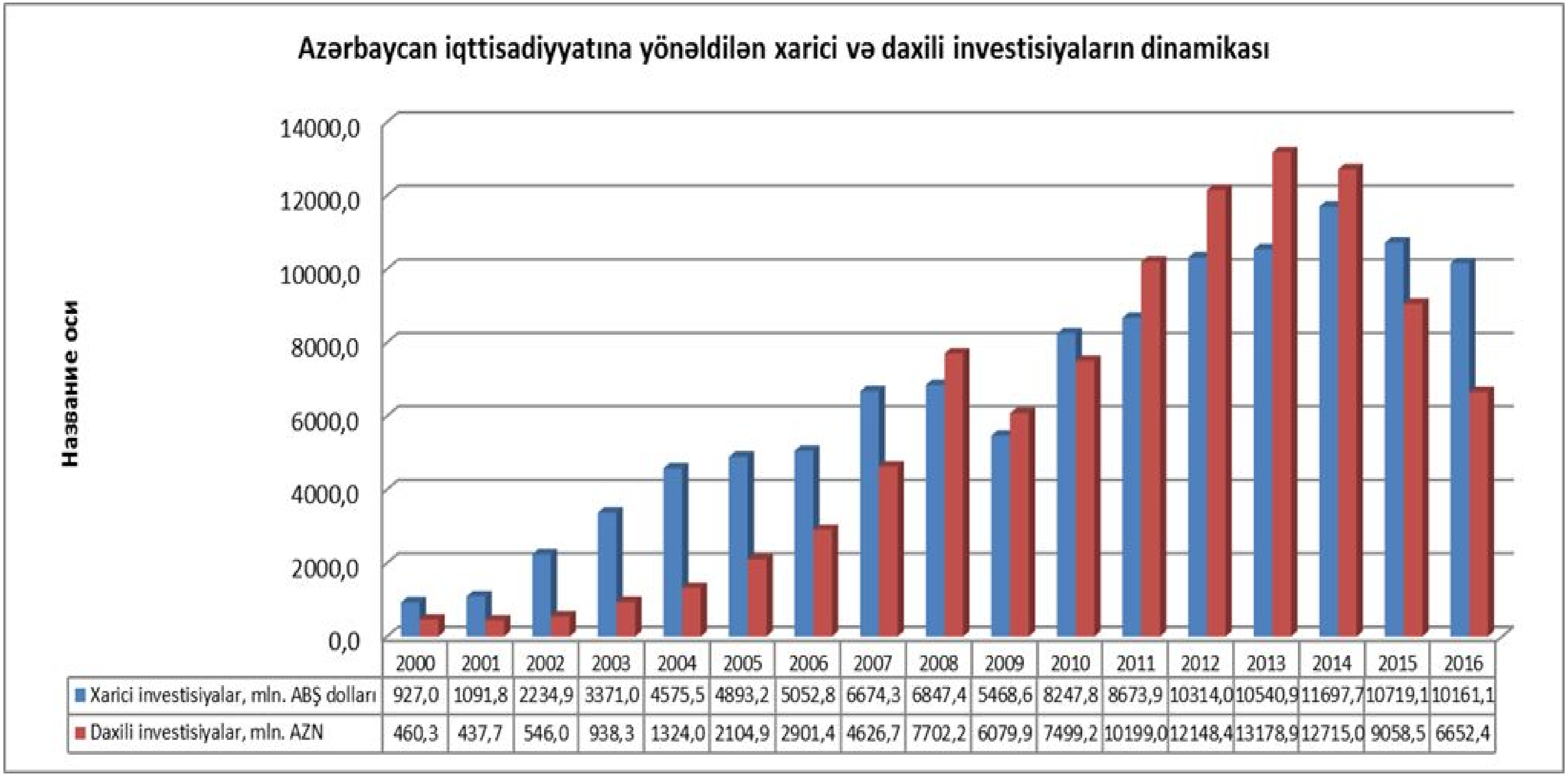

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Xarici investisiyalar, mln. ABŞ dolları	927,0	1091,8	2234,9	3371,0	4575,5	4893,2	5052,8	6674,3	6847,4	5468,6	8247,8	8673,9	10314,0	10540,9	11697,7	10719,1	10161,1
Daxili investisiyalar, mln. AZN	460,3	437,7	546,0	938,3	1324,0	2104,9	2901,4	4626,7	7702,2	6079,9	7499,2	10199,0	12148,4	13178,9	12715,0	9058,5	6652,4

2000-2014-cü illər dövründə:

Cəmi investisiya: **158.6 milyard AZN** ($193.0 milyard);

o cümlədən:

- xarici investisiyaya: **75.7 milyard AZN** ($90.6 milyard) - 39.2%,
- daxili investisiya: **82.9 milyard AZN** ($102.4 milyard) - 60.8%

2000-2016-cı illər dövründə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən 201.5 milyard AZN məbləğində ümumi investisiyanın 167.0 milyardı (82.9%) əsas kapitala yönəldilib

İqtisadiyyatın sahələri	Əsas kapitala investisiyanın məbləği (milyard AZN)	Ümumi yekunda xüsu-si çəkisi (%)
Neft-qaz sənayesi	61.4	36.8
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	21.7	13.0
Tikinti	16.7	10.0
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	8.0	4.8
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı	6.4	3.8
Emal sənayesi sahələri	6.3	3.8
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	5.7	3.4
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahələri	5.3	3.2
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	4.2	2.5
Təhsil	3.8	2.3
Ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri	3.6	2.2
İnformasiya və rabitə	2.9	1.7
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	2.6	1.6
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	1.5	0.9
Digərləri	16.9	10.1
Yekun	167.0	100.0

2003-cü ildə qeyri-neft sektorunda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların məbləği 1.0 milyard AZN olduğu halda, 2013-cü ildə təqribən 12.8 milyard AZN olub, yəni 12 dəfədən çox artıb

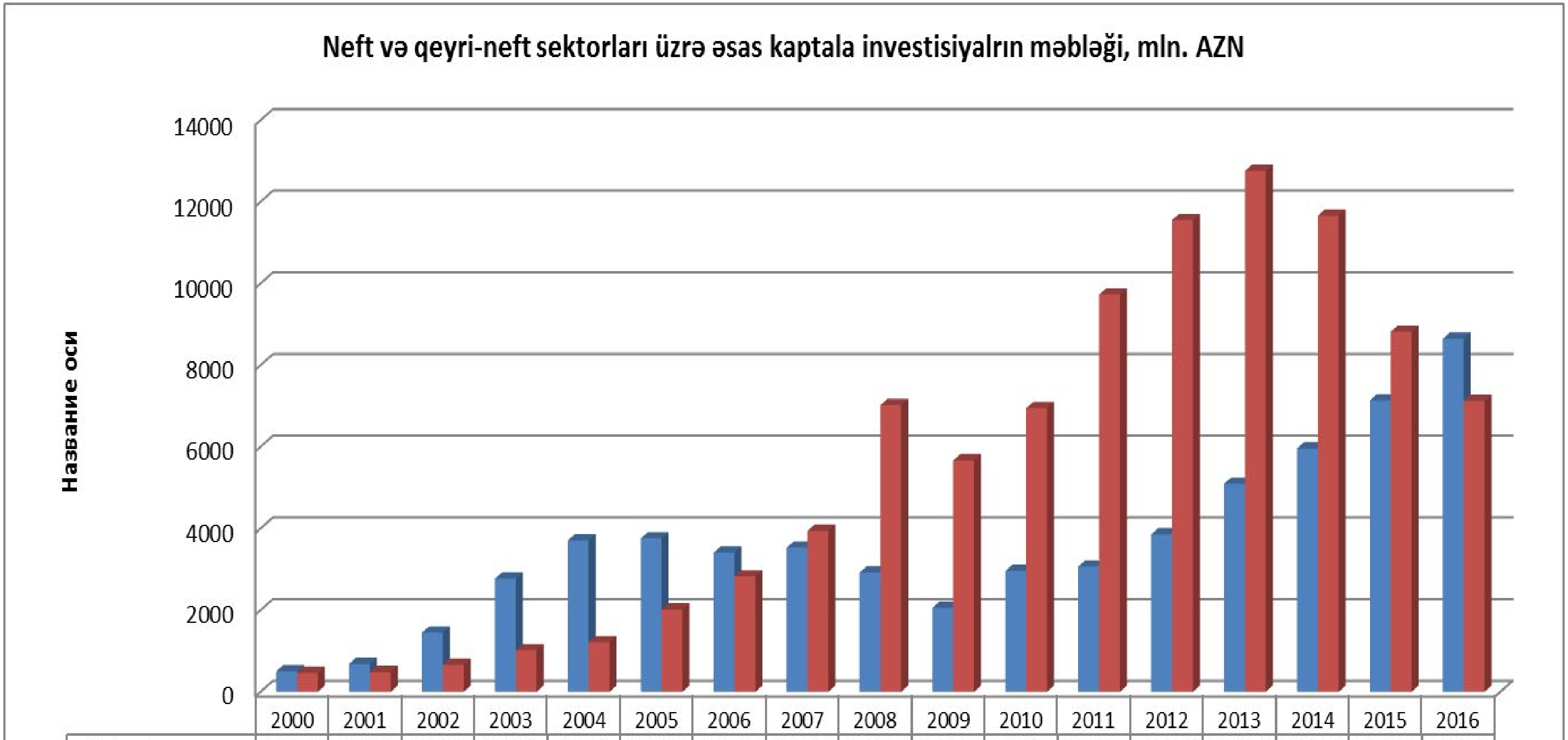

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Neft sektoru	501,9	686,6	1448,3	2771,1	3708,1	3756,2	3408,5	3529,9	2922,4	2058,3	2958,5	3070,2	3854,5	5094,6	5959,4	7137,1	8648,0
Qeyri-neft sektoru	465,9	484,3	658,6	1015,3	1214,6	2013,7	2826	3941,3	7021,7	5666,6	6947,2	9728,8	11552,8	12756,2	11659,2	8819,9	7124,8

2000-2016-cı illər dövründə: cəmi xarici investisiyalar - $111.5 mlrd.;
bundan: neft–qaz sektoruna - $61.9 mlrd/ (55.5%);
maliyyə krediləri - $27.4 mlrd (24.6%),
birgə və xarici investisiyalı müəssisələr - $10.1 mlrd. (9.1%),
digər investisiyalar - $12.0 mlrd. (10.8%)

Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların strukturu, mln. ABŞ dolları

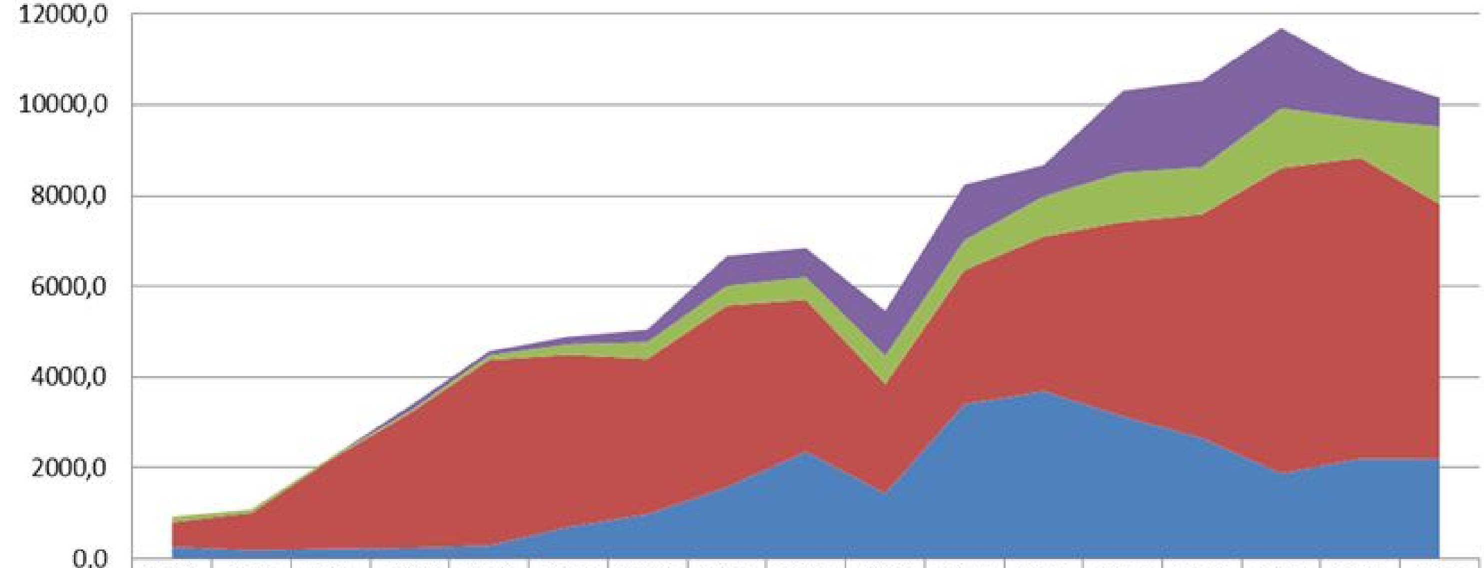

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Digər investisiyalar	0	0	0	114,9	90,2	164,4	278,6	655,3	644,7	993,2	1227,0	687,6	1796,2	1908,9	1767,9	1025,8	639,7
Birgə və xarici investisiyalı müəssisələr	118,0	79,3	45,6	45,4	104,2	230,5	368,4	439,1	494,1	624,4	659,6	886,0	1094,5	1041,0	1318,5	860,4	1706,2
Neft sənayesinə	546,1	820,5	1966,3	2972,4	4088,1	3799,9	3422,3	4003,3	3350,7	2412,7	2955,3	3407,8	4287,8	4935,2	6730,7	6622,7	5617,4
Maliyyə kreditləri	262,9	192,0	223,0	238,3	293,0	698,4	983,5	1576,6	2357,9	1438,3	3405,9	3692,5	3135,5	2655,8	1880,6	2210,2	2197,8

Xarici investisiyaların sahə strukturu

- Neft-qaz hasilatı sənayesi
- nəqliyyat və anbar təsərrüfatı,
- elektroenergetika,
- tikinti sektoru (2010-cu ildən sonra)

Emal sənayesi xarici investorların xüsusi maraq dairəsində olmayıb: 2000-2015-ci illər dövründə ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilən 86.7 milyard manatlıq ümumi investisiyanın yalnız **319.4 milyon manatı** (0.4%-i) emal sənayesi sahələrinə yatırılıb.

- Bu vəsaitin 301 milyon manatı 2009-cu ilədək cəlb edilib,
- 2010-cu ildən sonrakı dövrdə emal sənayesinə xarici investisiya, demək olar, yönəldilməyib.

2000-2016-cı illərdə birgə və xarici investisiyalı müəssisələr üzrə sərmayələrin ölkə strukturu (ABŞ dolları)

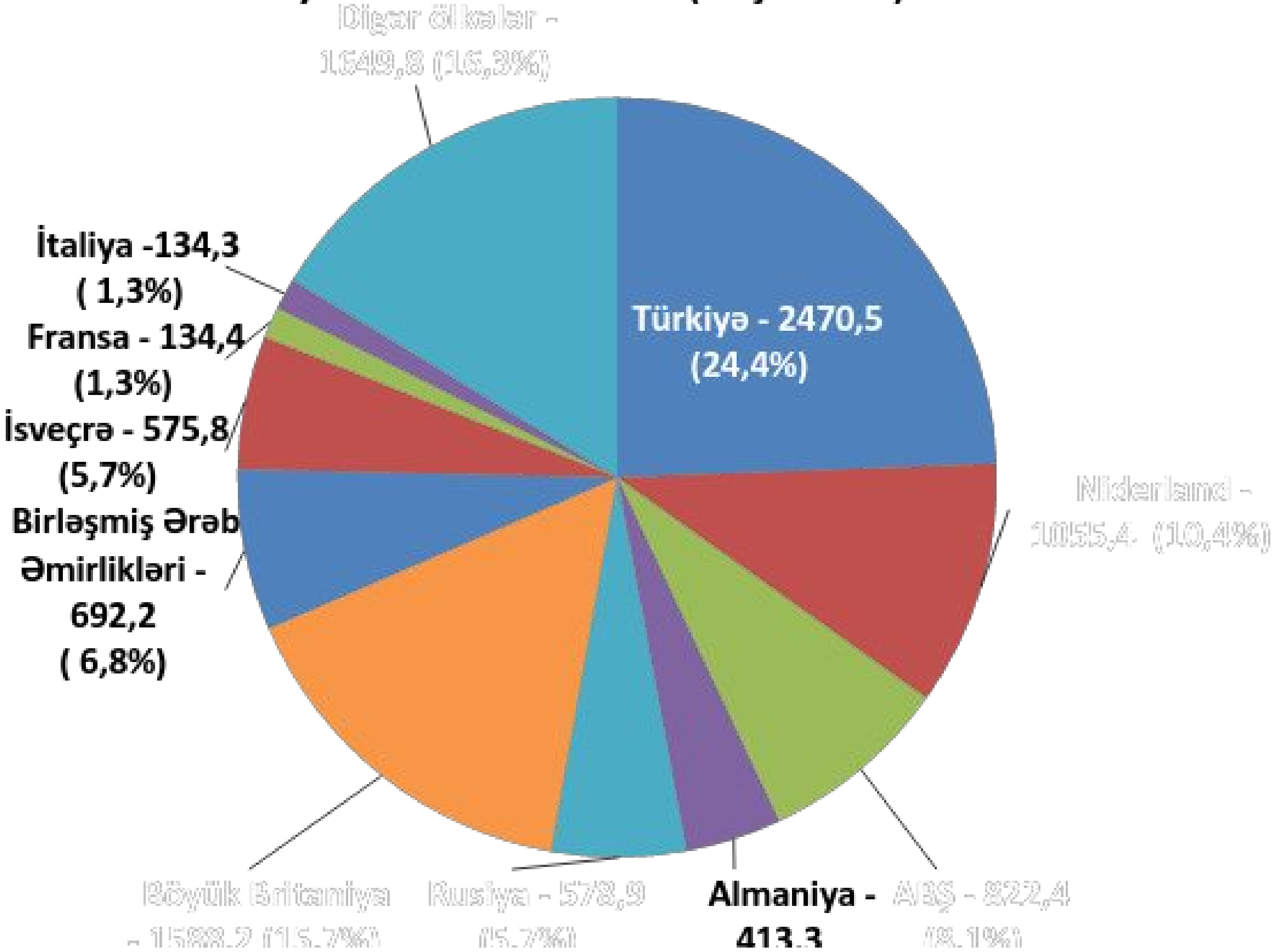

2000-2015-ci illər dövründə daxili mənbələrdən əsas kapitala cəmi 91.9 milyard AZN sərmayə yönəldilib ki, bunun da **63.0 milyardı (68.6%-i) dövlət**, qalan 28.9 milyardı (31.4%-i) isə qeyri-dövlət mülkiyyətinə mənsub olub

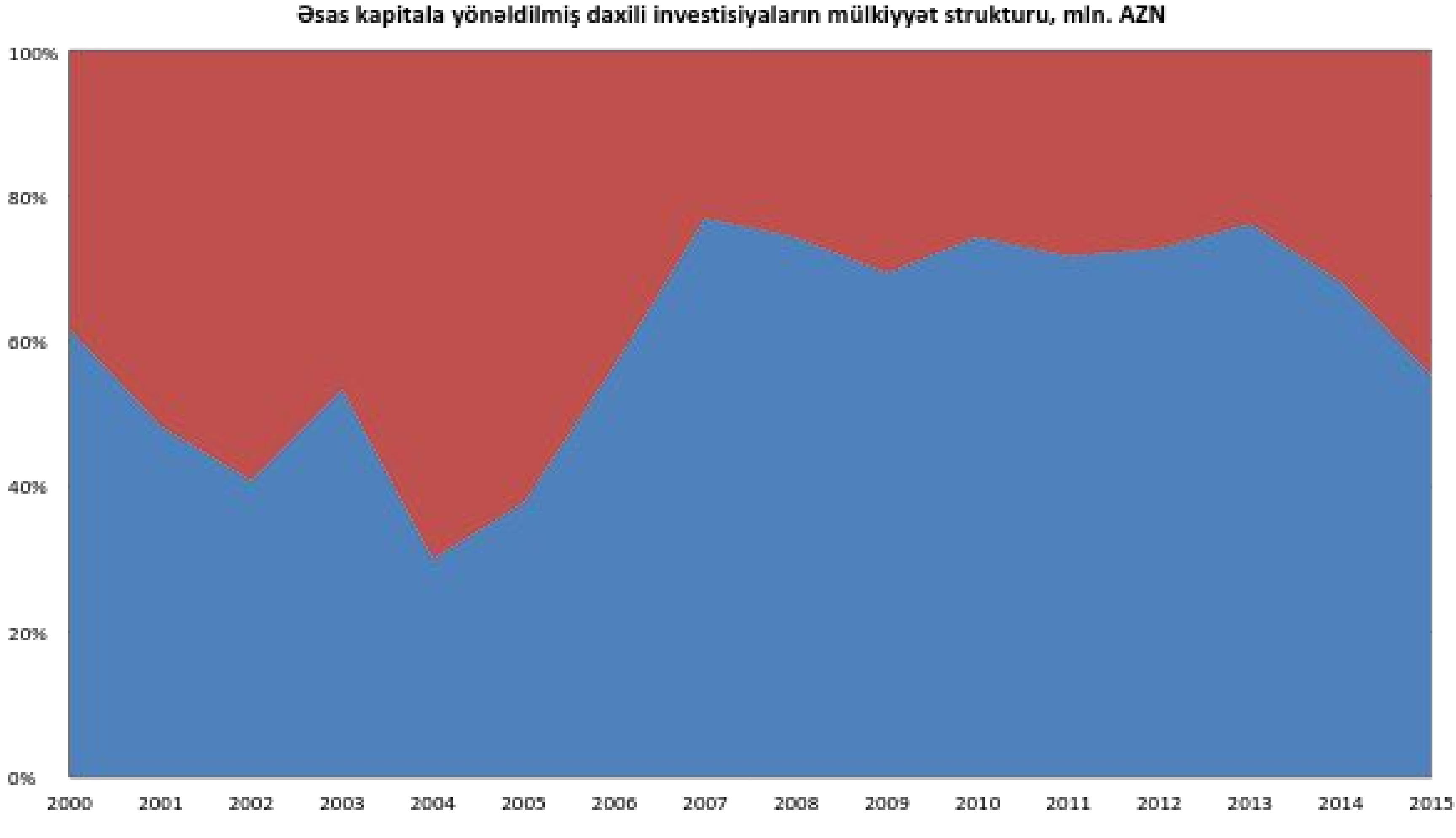

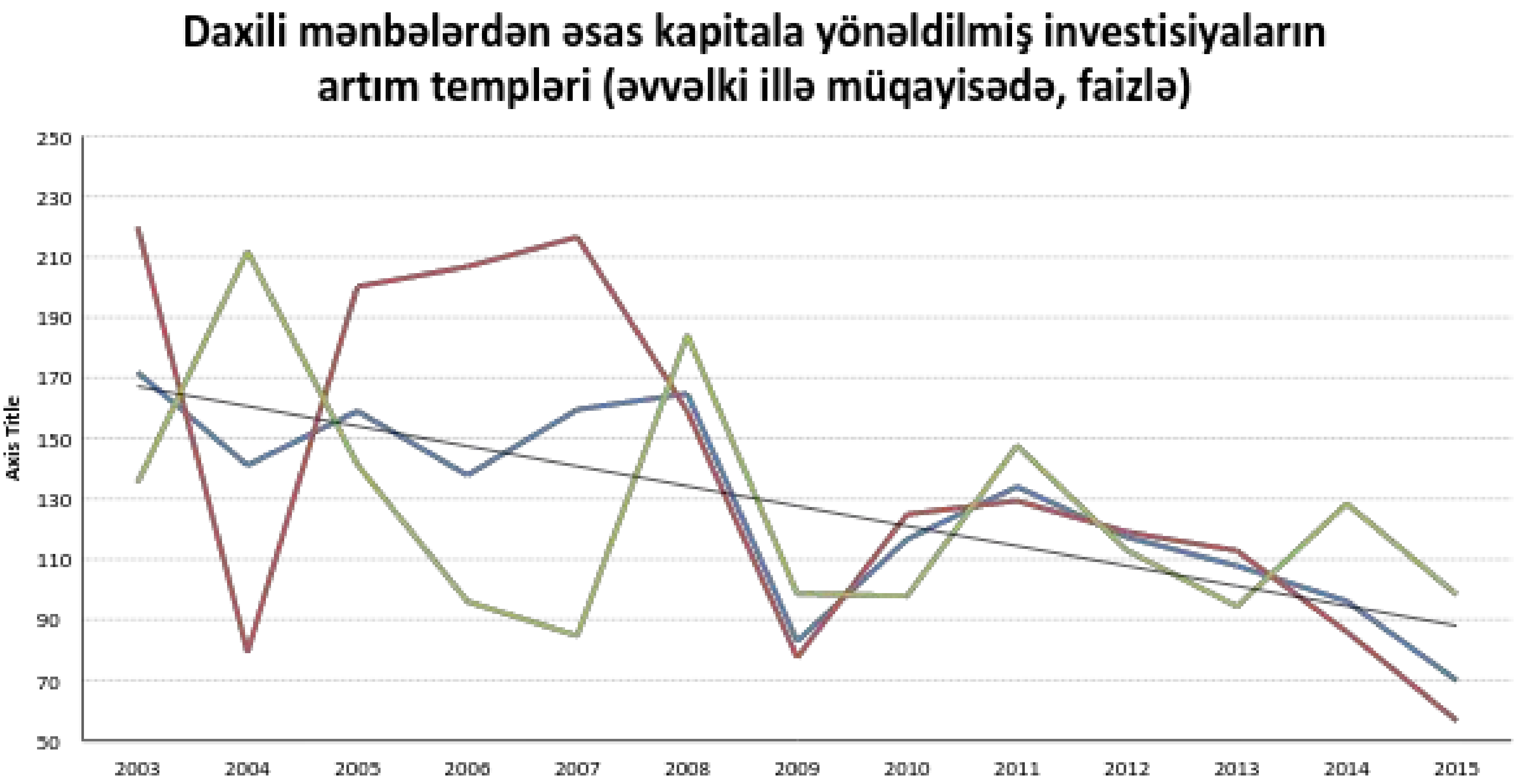

2000-2015-ci illər dövründə daxili investisiyaların artım tempinin ümumi trend xətti aşağıya meyllidir: dövrün əvvəlinə olan yüksək artım templəri aşağı artım templəri ilə əvəzlənib, hətta 2015-ci ildə mənfi işarəyə keçib

2000-2015-ci illər dövründə daxili mənbələr hesabına əsas kapitala investisiyanın sahə strukturu

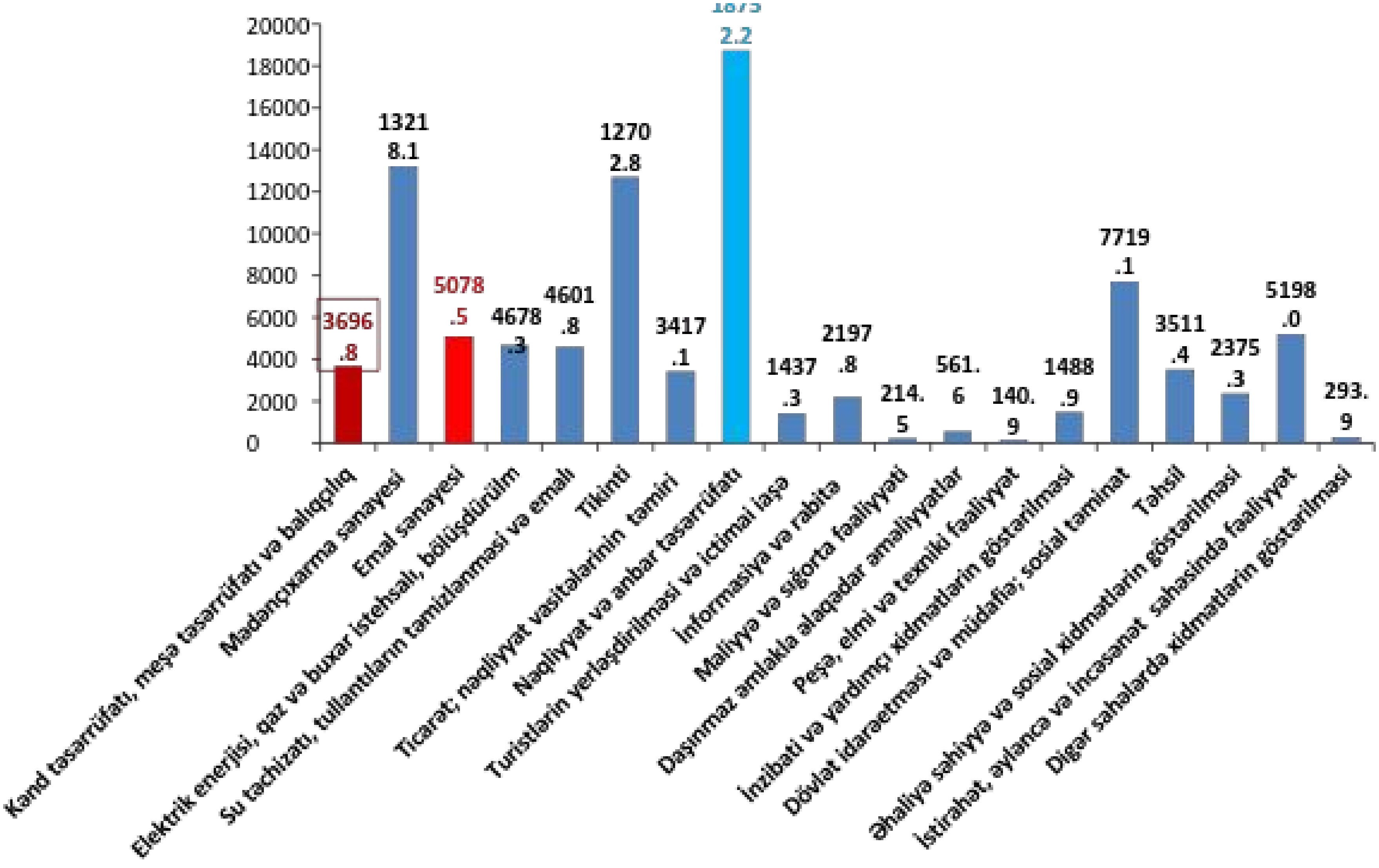

Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların texnoloji quruluşu (mln. AZN), faktiki qiymətlərlə

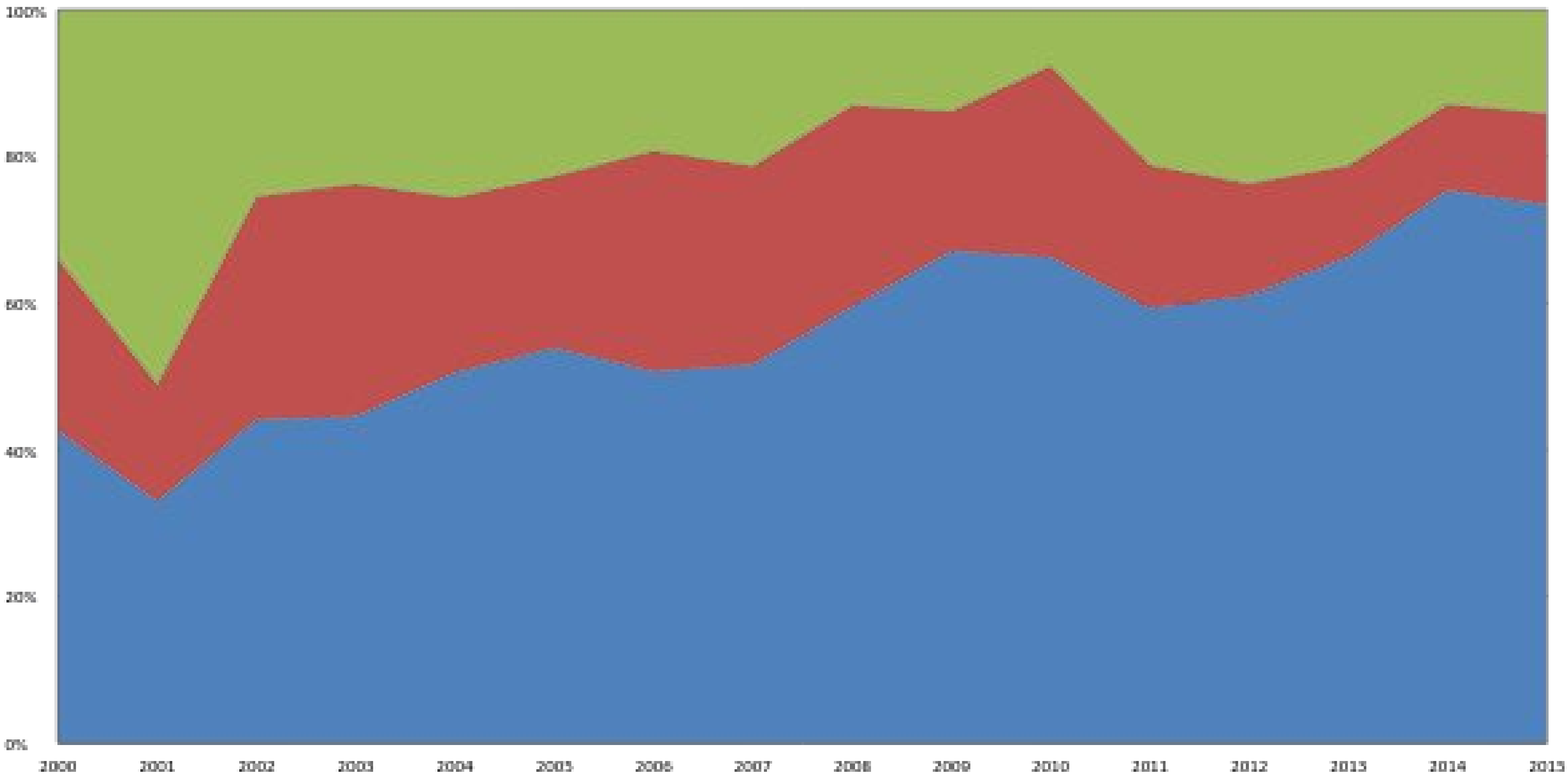

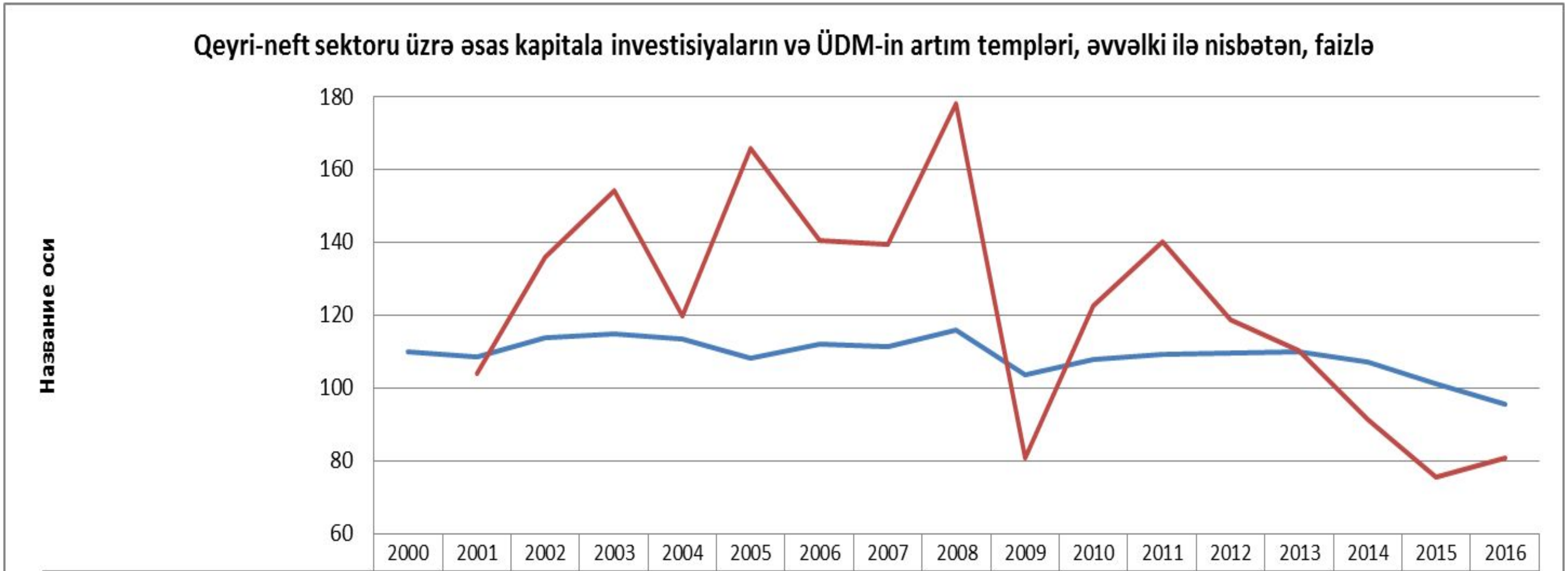

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ÜDM-in artım tempi	109,9	108,7	113,8	114,8	113,6	108,3	111,9	111,4	116,0	103,7	107,9	109,4	109,7	110,0	107,0	101,1	95,5
Kapital qoyuluşunun artım tempi		103,9	136,0	154,2	119,6	165,8	140,3	139,5	178,2	80,7	122,6	140,0	118,7	110,4	91,4	75,6	80,8

Ölkədə dövlət investisiyaları hesabına son illər kifayət qədər infrastruktur kapitalı yaradılmasına baxmayaraq, xüsusilə emal sənayesində və kənd təsərrüfatında özəl investisiya fəallığının aşağı olması qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiyanın məhsuldarlığını aşağı salır

Maliyyə mənbələri üzrə əsas kapitala investisiyaların dinamikası (mln. AZN)

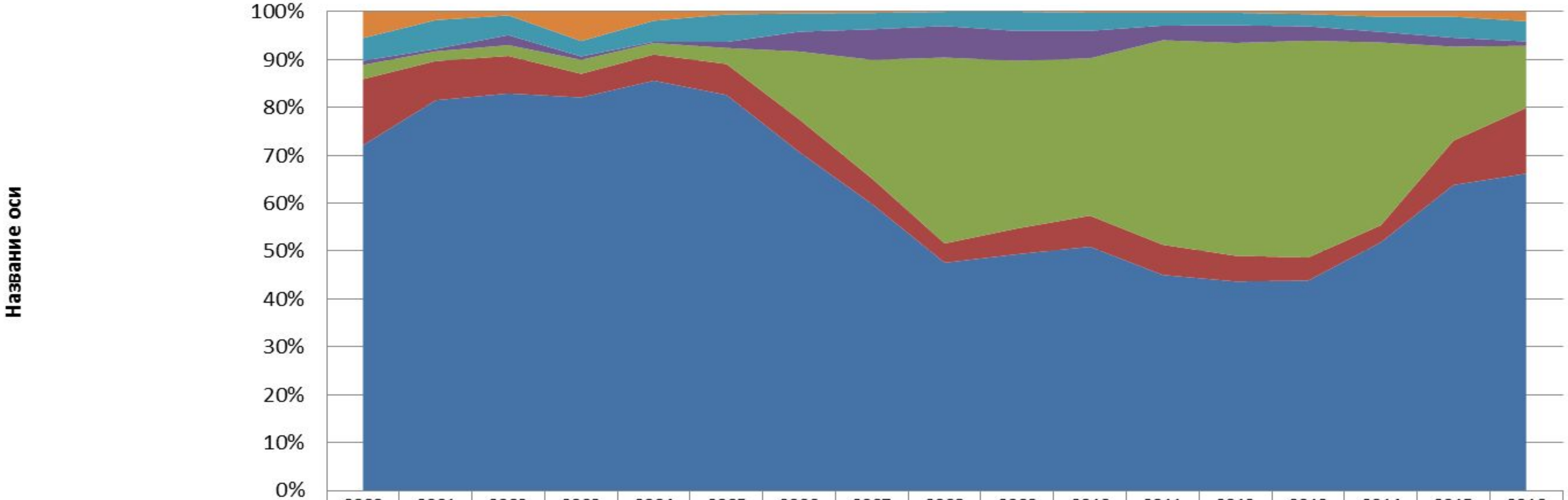

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sair vəsaitlər	52,6	20,6	16,3	231,8	93,0	32,8	21,5	19,3	3,1	0,9	20,9	26,7	33,9	89,0	182,1	166,6	319,1
Əhalinin şəxsi vəsaiti	45,3	70,5	86,9	122,1	216	331,8	239,1	254,4	294,4	309,4	373,2	345,2	406,5	455,2	561,3	699,8	674,8
Büdcədənkənar fondların vəsaitləri	8,3	5,8	44,2	26,5	13,2	72,7	257,7	476,3	655,6	480,4	570,5	390,8	565,2	540,5	390	297,4	146,3
Büdcə vəsaitləri	28,4	23,7	47,4	110,6	118,5	193,6	883,5	1852,4	3859,9	2705,9	3255,3	5466,5	6849	8080,4	6724,7	3133,1	2072,5
Bank kreditləri	131,9	96,0	165,2	187,3	268,3	372,1	425	398	400,8	417,1	643,8	809,4	826,6	859,0	630,5	1479,4	2198,1
Müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri	689,2	954,2	1746,9	3108,1	4213,7	4767	4407,6	4470,7	4730,3	3811,3	5041,9	5760,5	6726	7826,6	9130	10180,7	10588,4

2005-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə:

dövlət büdcəsindən əsas kapitala investisiyaların məbləği 41.7 dəfə;
bank kreditləri ilə kapital qoyuluşunun məbləği 2.3 dəfə,
müəssisə və təşkilatların vəsaiti ilə investisiyalar cəmi 64.2 faiz,
əhalinin şəxsi vəsaitləri hesabına investisiyalar isə 37.2 faiz artıb

Daxili investisiyalar üzrə əsas problemlər

- dövlət investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi mexanizmi yoxdur;
- iri dövlət müəssisələrində müasir səmərəli menecmentinin tətbiqi istiqamətində yetərincə adımlar atılmayıb;
- emal sənayesinə yönəldilən investisiyalar əhəmiyyətli hissəsi dövlət büdcəsi hesabına güzəştli şərtlələ verilən resurslardan ibarət olub;
- biznes-investisiyaların məbləği qeyri-neft ÜDM-in təqribən 1 faizindən çox deyil;
- emal sənayesi və kənd təsərrüfatına verilən kreditlərin (hər biri üzrə ayrılıqda) ölkənin bank sektorunun ümumi kreditlərində payı 3-5%-i qədər olub;
- ölkədə kapital bazarlarının miqyasları son dərəcə kiçikdir, investisiya fondları ümumiyyətlə yaranmayıb;
- ölkədə fəaliyyət göstərən dövlət investisiya təşviqi təsisatlarının hamısının fəaliyyətinin səmərəli və nəticəli qurmaqla bağlı problemləri var

İnvestisiyaların stimullaşdırılması zəruriəti nədən yaranır?

- azad bazar münasibətləri şəraitində investisiya prosesləri də bazarın “görünməz əli” tərəfindən sərbəst şəkildə tənzimlənir

- bazar stimullarının yetərsizliyi (xərclərin çox, gəlirlərin az olması, informasiya və bilik çatışmazlığı və s.),
- bazar tənzimlənməsi ictimai baxımdan səmərəli olmaması (bazar tənzimlənməsi ictimai əhəmiyyətli nəticələri - çoxtərəfli və davamlı inkişafı təmin edə bilmir)

- hökumət düzgün seçilmiş siyasət vasitəsilə mövcud maneələri (problemləri) aradan qaldırmalı və bazar mexanizminin (haqlı rəqabətin) bərpasına nail olmalıdır

Hökumətin səmərəli investisiya siyasəti

- investisiya fəallığına mane olan bütün (bazar və qeyri-bazar xarakterli) səbəblər düzgün müəyyən edilməlidir
- bunların hər birinin aradan qaldırılması üçün zəruri siyasət alət və vasitələri düzgün seçilməlidir
- işlənilmiş siyasət düzgün icra edilməlidir

- Diqqət: müxtəlif ölkələrdə və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində eyni siyasət alətləri və vasitələri fərqli nəticələr verə bilər, habelə zaman keçdikcə və vəziyyət dəyişdikcə tətbiq olunan siyasət alət və vasitələrinin təsirləri də dəyişilir

İnvestisiya prosesinin iki tərəfi: tələb və təklif

- investisiyaya tələbin səviyyəsi
- İnvestisiya təklifinin səviyyəsi
- İnvestisiya riski (ümumi iqtisadi institutların ən mühüm dəyişəni (göstəricisi) hesab olunur):

  ekspropriasiya riski,

  əldə edilmiş gəlirin (mənfəətin) repatriasiyası asanlığını

  ödənişlərin gecikməsi ehtimalı

Stimullaşdırıcı investisiya siyasətinin çərçivələri

- siyasətin icrası üçün istifadə olunan alət və tədbirləri *institutlarla qarışıq salmaq* olmaz;
- islahatlarda önəmli olan kəmiyyət məhdudiyyətləri və tariflərin səviyyəsi yox, *bundan sonra qərarların necə qəbul edilməsi və necə icra edilməsinə münsibətdə islahatların yaradacağı yeni qaydalar və gözləntilərdir*;
- institutsioal islahatlar yalnız siyasətin parametrlərini yox, həm də *indiyəcən mövcud olmuş və inkişafa mane olan davranış stereotiplərini* dəyişməlidir
- həyata keçirilən siyasətlər və institutların təkmilləşdirilməsi prosesi yanaşı baş verməliu və bir-birini qarşılıqlı tamamlamalıdır
- daha təsirli (yəni “əlaqələndirici”) problemin aradan qaldırılmasına və daha nəticəli hesab olunan bir və bir neçə islahata üstünlük verməlidir
- islahatlar yaxşı layihələndirilməli, ziddiyyətli olmamalı və ardıcıllıq təmin edilməlidir.

Artım Diaqnostikasının Qərarlar Ağacı

Problem: Özəl investisiyaların və sahibkarlığın aşağı səviyyəsi

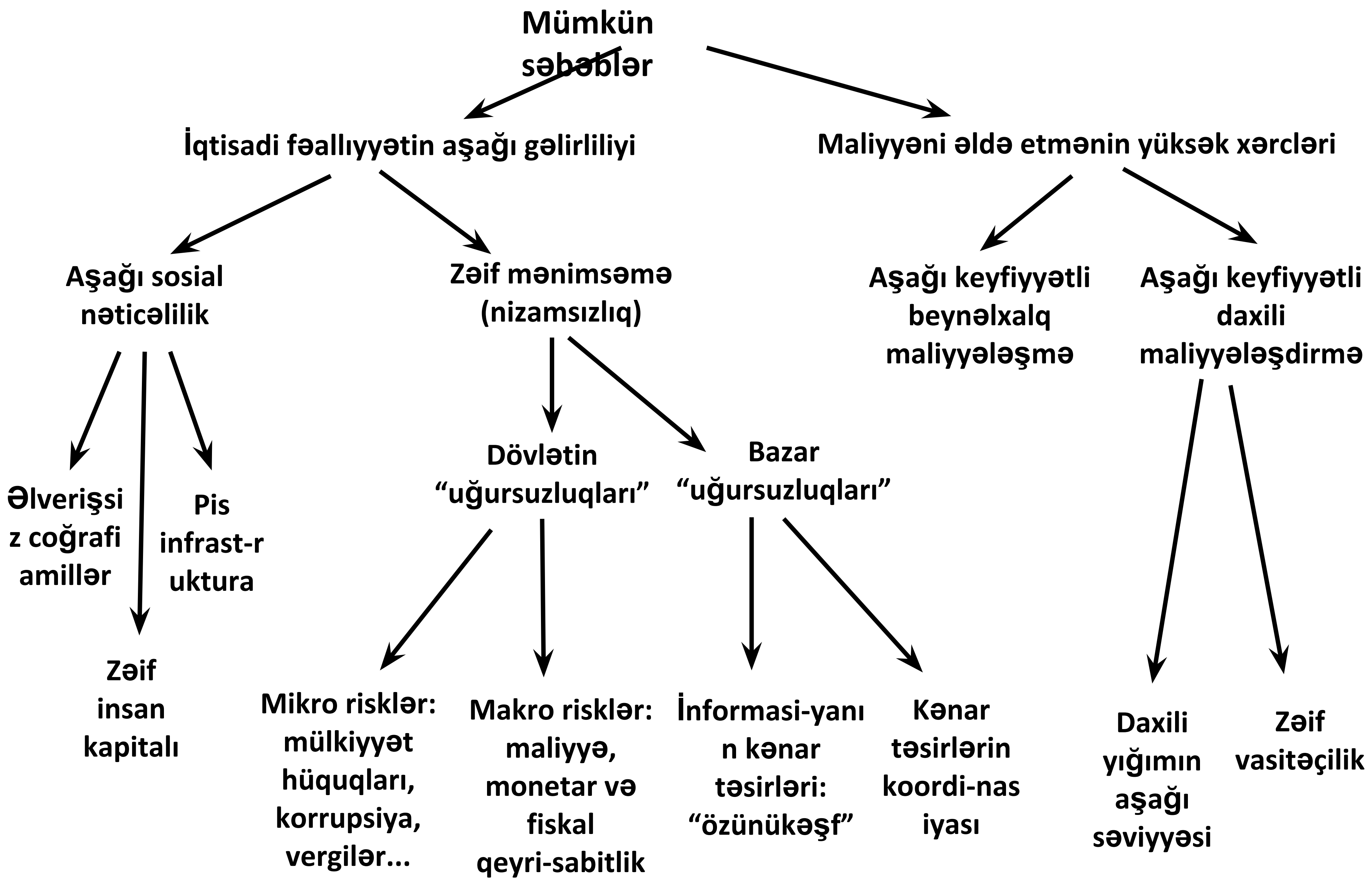

Mənbə: R. Hausmann, D. Rodrik, A. Velasco. Growth Diagnostics. 2005

İnvestisiyaların institutsional keyfiyyətinin əsas amilləri

- bürokratiyanın keyfiyyəti;
- qanunun aliliyi (qanunçuluq);
- eksproriasiya riski;
- dövlətin müqavilə öhdəliklərindən boyun qaçırması.
- cəmiyyətdə bir ictimai qrup tərəfindən başqa ictimai qrupun mülkiyyətinin zorla əlindən alınması

D. Rodrik: aşağı səviyyəli investisiyalı iqtisadiyyatdan yüksək səviyyəli investisiyalı iqtisadiyyata keçmək üçün ümumi iqtisadi institutların səmərəli işini təmin edə bilən yüksək keyfiyyətli dövlət qurumları həlledici rol oynayır:

Uğurlu sənaye siyasəti

- uğurlu sənaye siyasətinin ilkin rəhni – sənaye siyasətinin hazırlanması zamanı hakimiyyətin *xüsusi və siyasi maraqlardan uzaq dayanma bacarığıdır*: sənaye siyasətinin formalaşmasına bu maraqlar təsir göstərməməlidir.

(*Amerikalararası İnkişaf Bankının prezidenti Luis A. Moreno*)

- İrlandiya: Sənaye İnkişafı Agentliyi özünün texniki səriştələri hesabına layihələrin seçilməsi prosesinin səmərəliliyini və vicdanlılığını təmin edə bilib.

- Çili: iqtisadiyyatın daha perspektivli sahələrinin seçilməsini təmin etmək üçün müstəqil bir qurumu – Boston Konsalting Grupu bu işə cəlb edib.

Uğurlu sənaye siyasətinin formalaşdırılması üçün 3 sual

i. bazar tənzimlənməsinin açıq-aydın görünən "uğursuzluqları" varmı və dövlətin belə müdaxiləsi nə qədər əsaslıdır?

ii. Təklif olunan tədbirlər bazar "uğursuzluqları"nı aradan qaldıra biləcəkmi?

iii. Ölkədə sənaye siyasətini həyata keçirə bilən institutlar varmı?

- Kosta-Riko təcrübəsi: düyü istehsalına subsidiyalar
- Argentina təcrübəsi: daha məhsuldar yeni düyü növlərinin yaradılmasının dəstəklənməsi

Təklif və tövsiyələr

1. İnvestisiyaların stimullaşdırılması siyasətinin formalaşdırılması sahəsində;

- vahid investisiya siyasəti işlənib hazırlanmalıdır
- zəruri institutsional islahatların hədəfləri və icra mexanizmləri dəqiq ifadə edilməklə ictimaiyyətə açıqlanmaldırı
- mülkiyyət hüquqlarının formal yox, real olaraq qorunmasını təmin edən mexanizmlər işə salınmalıdır (məmur sahibkarlığı, gəlir bəyənnamələri, qanunçuluq və s.)
- məhkəmə sisteminin müstəqilliyinin və ədalətliliyinin təminatı
- biznesə yönəlik qərarlarının qəbul edilməsi mexanizmləri dəyişilməlidir
- biznesin xərclərinə və gəlirlərinə təsir göstərən qərarların gizli qəbul edilməsi praktikasından imtina edilməlidir

Təklif və tövsiyələr

2. Dövlət investisiyaları sahəsində:

- bundan sonra dövlət investisiya fəaliyyətinin əsas ağırlıq mərkəzi “insan kapitalı”nın inkişafına keçirilməlidir
- dövlət sektorunun miqyası kiçildilməlidir: böyük neft gəlirləri dövründə həyata keçirilmiş “dövlətin genişləndirilməsi” siyasətindən imtina edilməlidir
- dövlət investisiya layihələrinin qiymətləndirilmsi mexanizmi haırlanmalı və tətbiq edilməlidir
- sıçrayışlı artıma töhfə vermək üçün dövlət tərəfindən xüsusi dəstək proqramlarına cəlb ediləcək sahələrin seçim meyarları və mexanizmləri işlənilməlidir

Təklif və tövsiyələr

3. Xarici investisiyaların stimullaşdırılması sahəsində:

- ölkənin qeyri-neft sektoruna, xüsusilə ixrac yönümlü emal sənayesi sahələrinə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün xüsusi müddətli proqram işlənilməlidir

- müəyyən məhsulların istehsalı üzrə dünyaca tanınmış bir neçə şirkətin ölkəmizdə fəaliyyətinin qurulması üçün onlarla fərdi danışıqlar aparılmalı və onların fəaliyyəti üçün şərait yaradılmalıdır

- ölkənin qeyri-neft sektoruna xarici investorların cəlb edilməsi işinin yaxşılaşdırılması üçün AZPROMO-nun fəaliyyətində ciddi dəyişikliklər edilməlidir

Təklif və tövsiyələr

4. Daxili investisiyaların stimullaşdırılması sahəsində:

- sıçrayışlı artımı təmin edəcək sahələrin seçilməsi zamanı emal sənayesi sahələrinə üstünlük verilməlidir;
- ölkədə fəaliyyət göstərən dövlət investisiya təşviqi təsisatlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi istiqamətində işlər aparılmalıdır
- mikro və kiçik sahibkarlara, xüsusilə yeni işə başlayan təşəbbüskarlara xüsusi dəstək proqramları yaradılmalıdır
- dövlətin yaxından iştirakı ilə ixtisaslaşdırılmış sahə banklarının yaradılması təmin edilməlidir;

Diqqətinizə görə minnətdaram!